

ЕТИКА, ЕСТЕТИКА, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 740. 316.6

DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.2.05

Є. А. Пінчук,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету
фізичного виховання і спорту України,
м. Київ, Україна
e-mail: Pinchuk205@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3540-318X>*

О. Б. Попова,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету
фізичного виховання і спорту України,
м. Київ, Україна
e-mail: popovaob9@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0457-4883>*

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ У СПОРТІ ЯК ОBOB'ЯЗKOBA УMOBA ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються процеси самоактуалізації особистості у сфері фізичного виховання і спорту, формування принципів етики відповідальності у спортивному процесі, виокремлюються первинні та вторинні соціальні цінності у сфері фізичної культури і спорту. Відзначається, що у життєвому світі спортсмена, насамперед під час спортивних змагань, відбувається розвиток цін-

ностей і принципів олімпізму та справедливої гри та процес формування етики нових сучасних норм комунікації. Наголошується, що у спорті, як ніде інше, особистісний фактор постає на першому плані, саме у спортивному процесі відбувається особливе сприйняття індивідом моральних установ, творення самовідповідальності окремо взятої спортивної особистості, яка, втілюючись у соціопростір, створює основу для можливості самоактуалізації інших особистостей. Стверджується, що етика комунікативного дискурсу у сфері спорту твориться шляхом поєднання індивідуальних етичних властивостей окремих спортсменів, зливаючи їх у єдиний потік особистих самоактуалізацій на засадах етики відповідальності. Спорт як надінституція створює нові форми та феномени спортивного життясвіту, що впливають і поширюються на все суспільство, збагачуючи його глобальний Життєсвіт та формуючи новий горизонт цілей. Аксиологія майбутнього стає гарантією збереження та вдосконалення системи, її структурної цілісності. Спортивний життєсвіт взаємодіє з життєсвітом універсальним, створюючи в єднанні органічні способи комунікаційного розвитку, нову цілісність, яка прямує до відкритих форм соціальної комунікації, сприяючи створенню нових можливостей саморозвитку соціальної системи.

Ключові слова: людина спортивна, життєвий світ спортсмена, етика відповідальності, самоактуалізація особистості, спорт як надінституція, спортивна комунікація, творення самовідповідальності, етика спортивного простору.

Трансформаційні процеси потребують від людства усвідомлення та сприйняття на вищому соціально-інформаційному рівні та рівні усвідомлення принципів екологічної етики та етики відповідальності. У сфері спорту принципи останньої набувають сутнісного сповнення та реалізації.

Дана стаття ставить за мету визначення первинних та вторинних соціальних цінностей у сфері фізичної культури і спорту, виокремлення явних та прихованих суперечностей у реалізації етико-моральних норм та принципів у сфері спорту.

Спортивна діяльність містить у собі неоднозначні фактори прояву етико-моральної поведінки та етико-екологічної комунікації у спортивному процесі, незважаючи на подекуди позаморальні

та позаетичні настанови професійного спорту. Діяльність у спорті є втіленням тієї людської діяльності, про яку Г. Арендт зауважує, що «вона нагадує відмінність між війною та миром: як війна відбувається задля миру, так і кожен від діяльності, навіть процес звичайного мислення, повинен досягати апогею в абсолютному спокої» [1, с. 27] Спокій у даному випадку – це гармонія душі і тіла, уособлення справжньої мети культурної діяльності спортивної людини (людини у спорті). На відміну від *homo faber* Г. Арендт, для якої «немає нічого відчуженішого чи руйнівного для майстерності, ніж групова робота» [1, с. 123], *людина спортивна* потребує, як повітря, колективної діяльності, спільних поєднаних зусиль для досягнення як найвищих результатів під час змагань, так і духовно ментальнісного поєднання у спільному прагненні до фізичної і тілесної досконалості.

Спортивна комунікація між окремими індивідами та соціальними групами редукується з екологічною етикою та етикою відповідальності (Г. Йонас), реалізуючи принципи самореалізації та самоактуалізації, сформульовані А. Маслоу. Швидkozмінюваний світ, якому загрожує глобальне самознищення, потребує нових підходів та застосування екологічної етики: в «її майбутній заграві, в імовірності її планетарних масштабів і наслідків для людей, мають бути відкриті передусім етичні принципи, виходячи з яких можна вивести нові обов'язки новій могутності людини», – відзначає Г. Йонас у передмові до своєї відомої праці «Принцип відповідальності» [2, с. 7]. Комунікація у спорті містить основи загальносуспільної та соціально значущої етики, що спрямована на збереження ціннісної самоактуалізації кожної окремої особистості: «Оскільки при цьому йдеться не тільки про долю людини, а й про образ людини, не тільки про її фізичне виживання, а й про цілісність її сутності, то це має бути етика, яка, виходячи за рамки здорового глузду, піклуватиметься і про перше і про друге, спираючись на благоговіння перед ними» [2, с. 7]. Етика у спорті на першому рівні базується на загальносуспільних принципах змагальності та солідарності, а на другому – на чітко сформованих принципах олімпізму та справедливої гри.

Особистість у спортивному процесі досягає специфічних станів, які А. Маслоу визначає як пікові: «Досліджуючи пікові пе-

реживання, ми відкрили дуже багато «спускових гачків» – різновидів досвіду, «що запускали» такі переживання. Вочевидь, більшість людей «мають пікові переживання, відчувають екстаз» [3, с. 171]. Такі стани спонукають до формування нових аксіологічних цілей та цінностей, окреслюючи подальший шлях творчої спортивної особистості. Вони визначають первинні та вторинні рівні морально-етичної самоактуалізації.

Людина спортивна або спортивна особистість – це особистість високого рівня мужності, подібна до людей героїчної епохи, про яку А. Макінтайр пише, що «вона не лише має хоробрість і всі родинні до неї властивості», а й не боїться втратити найдорожче – життя [4, с. 170]. У спортивному процесі особистість спортсмена досягає тієї ідентичності, яка означає «конкретність та відповідальність» перед собою, своїм минулим і майбутнім, а так само поширюється на спортивний колектив та інших учасників змагально-розважального процесу [4, с. 173]. Змагальний процес дає надію, про яку Г. Йонас твердить, що «вона передбачає здатність щось здійснити і прагнення це зробити в кожній окремій ситуації» [2, с. 338]. Створюється простір як реальної, так і удаваної змагальності, через яку проглядаються нові форми етики відповідальності та принципи особистої самоактуалізації: «Теорія етики потребує уявлення про зло не менше, ніж уявлення про добро – ба навіть більше, якщо ми справді втратили ясне і чітке уявлення про добро, яке слід заново прояснити крізь загрозу антиципованого нами нового різновиду злі» [2, с. 339].

Саме спорт навчає умінню переборювати будь-які труднощі, «... спільно брати на себе відповідальність за невідоме – це і є умовою активної відповідальності, тобто тим, що ми називаємо «мужністю до відповідальності»» [2, с. 339]. Відповідальність – «це визнана обов'язком турбота про інше буття, яке внаслідок загрози своїй уразливості вимагає «опікування»» [2, с. 339]. Мужність і готовність до відповідальності залежить від ставлення та переборення страху, про якого Г. Йонас говорить, що він «сутнісно міститься у відповідальності», але «не відмовляє від вчинку, а вимагає його» [2, с. 339]. Більше того, Г. Йонас вважає, що «страх стає

найпершим, попереднім обов'язком етики історичної відповідальності» [2, с. 340].

Сучасний освітній процес неможливий без активного залучення фізичної культури і спорту: «Інша важлива мета внутрішньої освіти полягає в тому, щоб побачити, що базові психологічні потреби дитини задоволені» [3, с. 186]. «Ще одна мета освіти – освіжити свідомість, для того, щоб ми постійно усвідомлювали красу і чарівність життя» [3, с. 186]. Освіта надає особистості уявлення про базові норми та цінності суспільства (такі як повага, толерантність, солідарність, справедливість тощо), але у подальшому людина у своєму життєві трансформує їх, переносючи на новий рівень, залежно від середовища комунікації. Молода особистість отримує у процесі спортивного навчання власні специфічні уявлення, утворюючи й утворюючи нові, більш сучасні, що відповідають новим специфічним та професійним потребам, а саме: професіоналізм, колективізм, увага до партнерів, гуманізм та ін.

У професійному спортивному колективі відбувається та самоактуалізація особистості, про яку А. Маслоу зауважує, що особистість, яка проходить процес самоактуалізації, має потребу «у приналежності, коренях, контактних групах, в яких вільно поширюється прихильність та інтимність» [3, с. 214]. Дослідник підкреслює важливість для названого процесу наявності малочисельної соціальної групи, не більш за 50 осіб – саме такими найчастіше є спортивні колективи: команди, групи тощо, які формують «здорову автономію від нездорової», що «у своїх хворобливих формах» «призводить до дикого романтизму крові, ґрунту та інстинкту, до мазохізму, до презирливого ставлення до людини, до пошуків цінностей або взагалі поза людиною, або в її нижчій тваринній природі» [3, с. 161]. Боріння за чесну перемогу – це боріння за власну самореалізацію та самоактуалізацію у спортивному процесі неминуче приводить особистість до вироблення, формування та прийняття цілей та принципів «справедливої гри». Але це не самотній процес, він відбувається у спортивному колективі, у поєднанні численних множин індивідуальних зусиль, зв'язяг, взаємодій та взаємодопомоги. Цей процес створює умови для народження нових і затвердження давно легітимізованих принципів і норм спортивної комунікації.

Мала соціальна група, якою є спортивний колектив, цілком здатна і неминуче стає сім'єю, що буде порятунком від самотності, хоча б і у стані перемоги, та притулком для повноцінної реабілітації. У повноцінних спортивних групах з максимальною необхідністю виникають морально-етичні якості, такі як «чесність перед іншими, прагнення до дружби, вираження почуттів та інтимності» [3, с. 161].

А. Маслоу вважає, що самоактуалізація особистості має передбачати, «що людина віддається своїм переживанням повністю, живо, самовіддано, цілком зосереджуючись на них, не побоюючись бути цілком поглинутою ними, без підліткового ніяковіття» [3, с. 51]. Такий стан досягається за умови творчої та повноцінної відданості спортивному процесу. Гуманізація спорту прямо пропорційна збільшенню комунікаційних та самоактуалізаційних зусиль спортивних особистостей.

Спорт є сферою моральної соціальної відповідальності. Це сфера, де самоактуалізовані особистості, за словами А. Маслоу, «роблять те, що вони роблять, заради вищих кінцевих цінностей, заради принципів, які є «цінними самими по собі» [3, с. 188]. Особистість у спорті, з одного боку, спирається на перший рівень норм і цінностей, які давно затверджені у моральному кодексі спортсмена, а з іншого – відчуває по потребу у творенні норм і цінностей нових, які відповідали б розвитку спортивної комунікації на новому витку прогресу.

Самоактуалізуючись у спортивному процесі, особистість осмислює своє минуле і майбутнє, долає слабкості та внутрішньо зосереджується на досягненні найкращого результату. Таким чином формується власний, прихований від інших життєсвіт спортивної особистості, який одночасно є і її прихистком, і містком до майбутньої соціальної відкритості.

Як особлива культурна над-інституція, спорт спонукає учасників до над-зусиль та над-реалізації. Щоб досягти рівня самоактуалізованості, спортивна особистість мусить прорватися у трансценденцію, яка, на думку А. Маслоу, перетворює її на «універсальну особистість», що є «представником людського роду», «корені якої у певній культурі, але вона підноситься над нею; про неї можна

сказати, що вона у різних відношеннях є незалежною від неї і дивиться на неї зверху з висоти, можливо, подібно до дерева, корені якого у ґрунті, а гілки простяглися догори і не здатні глянути на землю, в яку заглибились корені» [3, с. 255].

Постає питання, наскільки спорт може виступати тією інституцією, що містить «передчуття» та «перед-виявлення автентичного», про яке твердить Г. Йонас, аналізуючи концепцію М. Блоха: «... про онтологічну властивість людини, яка живе, прямує до майбутнього (М. Гайдеггер), причому майбутнє зовсім не є метою, що редукує минуле лише до «попереднього щабля» розвитку» [2, с. 327].

Спортивний процес редукується з фізичним болем, який є фундаментальним моментом у необхідності переборювати тілесну слабкість, тим болем, про який Г. Арндт відзначає: «Біль є тільки внутрішнім відчуттям, яке виявляє самоаналіз, що може конкурувати з очевидною певністю логічного та арифметичного розмірковування незалежно від досвіду знаних предметів» [1, с. 238].

Етика сфери спорту стикається з тією проблемою, про яку зауважує Г. Йонас, розмірковуючи про справжню моральність: «Справді, роздуми про неї спокушатимуть нас до того, щоб вважати за правило таку ось обставину: що ближче певні складові колективного життя стоять до етичної сфери, то менше вони дотичні до «поступу» як природної форми розвитку [2, с. 254].

Спорт, як глобальний соціальний інститут, постає для сучасної особистості компенсатором недостатньої тілесності, щодо якого Г. Йонас відзначає: «Разом з духовною активністю працівник втрачає фізичне розмаїття. Разом з тілом дух також позбувається праці» [2, с. 302]. Спорт стає тією працею, яка «справді існує (а іншого, власне, і бути не може), вона є останнім притулком справжньої праці: сповненої уважності, сумлінності, участі, самовідданої витривалості, строгості та терпіння» [2, с. 302–303]. Бажана тілесна активність, удосконалення фізичної форми людини – центральна парадигма життя в інформаційному просторі, без якої емоційна та морально-інтелектуальна стабільність є неможливою.

Екологічна етика спорту наполягає на «олюдненні» людської природи, а не відчуженні її, як це відбувається з природою загалом. Г. Йонас зауважує: «мислячи не менш антропоцентрично й не

менш прагматично», треба зазначити, «що людське життя потребує також додаткового довілля та тіснішої близькості до природи, що відкривається в досвіді, «несумірному» простій експлуатації», «такої близькості потребують, наприклад, мешканці модерних мегаполісів»; «олюднена природа мусить не належати людині, а бути сумірною, тобто адекватною домівкою для її *свободи* та вільного довілля» [2, с. 320–321].

Чи може спортсмен, що досягає справжнього екстазу у процесі перемоги, досягти того «особливого фенологічного стану» (Й. Бьокка), про який А. Маслоу говорить як про стан «належності до буттєвих цінностей та ідентифікації з ними, в результаті чого особистість у подальшому мотивується, в основному ними» [3, с. 262]. Зосереджуючи усі сили тіла і душі на досягненні певного результату, особистість спортсмена досягає вищого рівня власних можливостей та формує базові цінності спортивної боротьби.

Преса, як одна зі сфер громадської відкритості, за Ю. Габермасом, оприлюднює соціальні інтереси, дає можливість вочевидь побачити процес зародження та перебігу етико-моральних комунікацій у сфері фізичної культури та спорту.

Преса як базовий елемент структурної відкритості відображає глибинні уявлення та претензії, як відзначає Ю. Габермас, що «комунікативному простору кулуарних чи кабінетних суджень протистоїть сфера циркуляції псевдогромадської думки» [5, с. 302]. «Ці формальні судження можна віднести на кошт інституцій спроможних їх творити, офіційно чи офіціозно вони мають повноваження як проголошення, повідомлення, роз'яснення, промови тощо. Передусім тут ідеться про думки, які у відносно вузькому колі, обминаючи маси населення, циркулюють у великій пресі в резонерській публіцистиці взагалі, і серед тих, хто радить, впливає, вирішує, наділений політичними або політично актуалізованими компетенціями ми» [5, с. 302]. Важливість і атрибутивність спорту як соціального явища виявляється у прискіпливій увазі журналістів до висловлювань видатних спортсменів, тренерів, керівників спортивних клубів. Так, висловлювання видатного тренера київського «Динамо» В. Лобановського щодо «процесів демократизації», які «супроводжуються ексцесами на ґрунті міжнаціональних відно-

син», коли «в Києві раптом виникло питання, якою мовою говорити – українсько чи російською» [6] спричинило полум'яний і гнівний засудливий відгук талановитого поета Олександра Шарварка щодо «сталінської, а пізніше брежнєвсько-сусловської динамомашини національного кастрування», що «для покоління В. Лобановського стало істиною (фальшивою і злочинною водночас) міжнаціональних стосунків, альфа бетою ідеологічних спекуляцій на дружбі народів» [6]. Критикуючи спортсменів за політичну недоречність, незрілість, недостатню патріотичність, журналісти та громадські активісти вдаються до абсолютизації їхніх лідерство-комунікаційних можливостей, підвищують соціальну вимогливість та підносять їхню громадсько-мобілізаційну роль.

Спорт – сфера соціальної відповідальності, розглядаючи який доречно опертися на контент етики відповідальності Г. Йонаса: «Тож слід заново навчитися благоговінню та тремтінню, щоб змогли захистити себе від примарного шляху нашої могутності (наприклад, від експериментів з людською конституцією). Парадокс нашої ситуації полягає в тім, що ми повинні прийти від тремтіння до втраченого благоговіння, і, почавши від негативного, заново досягти уявленої нами позитивності» [2, с. 340]. Саме такі висловлювання Ю. Габермас називає «псевдогромадською думкою», яку можна адресувати «широкій публіці, одначе за ліберальною моделлю вони не задовольняють умов відкритого резонерства.», вони «як інституційно уповноважені судження» «завжди привілейовані і там ніколи не доходить до взаємного кореспондування з неорганізованою масою «публіки» [5, с. 302].

Окреслюючи проблеми сучасного спорту, вітчизняні актори медійної сфери зосереджуються на специфіці стосунків у спортивних колективах, на становлення особистості майбутньої спортивної зірки, на перепони та кризи, що чекають останню на її шляху, зокрема останні десятиліття радянської системи та переддень української незалежності ознаменувалися закликами до «Спорту для всіх», актуалізацією проблематики гендерної рівності у спортивній сфері, увагою до ролі та можливості жінок у спорті.

Олімпійський спорт та спорт вищих досягнень є сферою самоактуалізації, про яку А. Маслоу стверджує: «Особистості, що самоактуалізуються, за визначенням, уже досягли достатнього за-

доволення своїх базових потреб, і тепер ними рухає мотивація більш високого порядку, яку ми називатимемо «метамотивація» [3, с. 282].

Особистість у спорті є ціннісно-важливим та соціально значущим фактором соціального розвитку, подібно до впливових особистостей в інших сферах життя та культури суспільства, вона важлива і актуальна для суспільства. Спортсмен, зазвичай, постає не лише взірцем для оточуючих та всього суспільства у спорті, а й формуютьвальним елементом соціального розвитку, засадою соціальної комунікації. «Ми зможемо уявити собі, як він грав, але неможливо заповнити порожнечу, що утворилася зараз. Накрило відчуття – але ж цього більше не буде. По-моєму, це найтяжче», – так сказав про славетного футболіста та спортивного коментатора Володимира Маслаченка інший відомий спортивний телекоментатор Василь Уткін [7, с. 9].

Реалізуючи себе у спортивному процесі, особистість стикається з потребою мати мужність сказати, що «я не такий, як інші», виокремитись від повсякденної гомогенності, соціальної однаковості та пересічності. Людина спорту у своїй самоактуалізації зосереджена на пікових переживаннях, про які А. Маслоу говорить, що «не кожен знає про них», що «деякі відмахуються від цього маленького містичного досвіду» [3, с. 55]. Це першою чергою стосується командної гри, коли індивіди занурюються у «рапсодичну комунікацію», за висловом А. Маслоу, що є новим способом спілкування.

На початку 80-х років минулого століття українське суспільство захоплено зустрічали перемоги вітчизняних спортсменів на міжнародній арені, а преса була переповнена захопливими матеріалами про велич вітчизняного спорту, про «блискуче проведення» Олімпіаду–80, про досягнення та олімпійські можливості наших спортсменів. Спортивні досягнення є надихаючим та суспільно-виховним фактором, що формує позитивні уявлення про майбутнє суспільства та держави, взірцем для наслідування молодого покоління.

Усвідомлюючи роль у формуванні нової особистості громадянина молодій державі вітчизняна преса перших років незалеж-

ності підкреслює і концентрує увагу на значущості спорту та фізичної культури як унікальної надінституції. Міністр у справах молоді і спорту, президент Олімпійського національного комітету В. Борзов в інтерв'ю «Всеукраїнським відомостям» у травні 1994 р. зазначав, що доки не буде стабілізований стан вітчизняної економіки, «культура і спорт у нас повноцінно фінансуватися не будуть» [8]. Водночас, «спорт є унікальним фактором, що формує суспільну думку, він безпосередньо торкається душі людини» [8, с. 12]. Видатний спортсмен вважає, що «за ступенем впливу на душу людини зі спортом можуть бути порівняні лише релігія та культура» [8, с. 12]. Тому так важливо і необхідно «створювати умови для повноцінних тренувань та виїздів за кордон для зустрічей на турнірах з основними суперниками» спортсменам-лідерам в усіх галузях спорту» [8, с. 12]. Фахівці сфери спорту формують громадську думку у боротьбі з байдужим до потреб суспільної системи державним апаратом, вимагаючи дотримання принципам розвитку такого важливого соціального інституту.

Спортивна людина, незважаючи навіть на значні досягнення, може опинитися у надскладних умовах та необхідності вирішувати проблеми звичайного виживання.

Уважно і детально фіксуючи усі перипетії та особливості життя відомих спортсменів, журналістська спільнота підносить спортивну особистість на високий рівень соціального захоплення: «Мені здається, що і сьогодні ми (хіба що окрім найпалкіших болільників) не розуміємо, яке то багатство і честь мати у себе Блохіна», – пише журналіст «Урядового кур'єра» про видатного спортсмена [9, с. 12]. «Завершивши виступи у великому спорті, він з веління тодішньої системи і правил опинився ніби на роздоріжжі», – йдеться у статті. І далі висновок: «Увесь його великий досвід, знання, яскравий і загально визнаний футбольний талант виявилися не потрібними у рідних стінах». О. Блохін їде працювати за кордон, але через деякий час повертається з новими задумами і планами, зокрема щодо створення власного фонду: «У розмові з журналістами Олег кілька разів повторив, що завжди хотів і хоче працювати вдома. Можливо, це вдасться йому у такій новій незвичній справі, як фонд його імені?» [9, с. 12].

Уважність преси до стосунків у спортивних командах, клубах, інших організаціях зумовлена зацікавленістю суспільства, потребою в інформуванні, забезпеченні фактору присутності та причетності до спортивного світу, особливо для молодого покоління. Мас-медії глибоко проникають у приховані сфери інституту спорту, перетворення його на звичайно видовище з використанням заборонених прийомів та засобів в умовах жорстокої конкуренції.

Спеціалісти у сфері спорту раз по раз наголошують на важливості правильного психологічного підходу до спортсменів, зокрема у командних видах спорту. Індивідуальний психологічний підхід безперечно є базовою умовою успіху у спорті, про що у медіасфері свідчать відомі спортсмени, зокрема й славетний футболіст і тренер О. Блохін: «Щастить завжди сильним, а у грі в команді найголовніше – це психологія. Я вважаю, що команду формує внутрішня сила, тому особисто зателефонував кожному своєму гравцю в привітав з Новим роком [10].

Фізична культура і спорт рятують від тих внутрішніх криз, які виникають внаслідок зречення від «внутрішнього психічного світу на користь зовнішнього світу з його «реальністю», що відповідає здоровому глузду у тих, хто повинен успішно діяти перш за все у зовнішньому світі» [3, с. 159]. А. Маслоу говорить про дихотомію у західному суспільстві, що виражається у необхідності обирати «або-або» між романтизмом і тверезістю, поезією і прагматизмом. Спорт допомагає, за висловом Г. Йонаса, «заново навчитись благоговінню та тремтінню, щоб ми змогли захистити себе від примарного шляху нашої могутності (наприклад, від експериментів з людською конституцією)» [2, с. 340].

Неефективна робота акторів спортивного процесу призводить до негативних явищ у діяльності та здобутках вітчизняних спортсменів на міжнародній арені. Преса розкриває хвороби важливої соціальної інституції, звертаючи увагу на больові місця та загрозливі тенденції. Через мас-медія суспільство комунікує претензію до людей спорту бути яскравими, сміливими, зразковими та завжди успішними. Але демонстрація перемоги – це перша умова соціального успіху: «крім «палаючих очей» потрібна і майстерність». Критика низької майстерності спортивних команд регуляр-

но виявляє неефективність спортивної системи: «покажіть нам у Європі ще один національний чемпіонат, де команда, що програла підряд декілька матчів сезону, займає, тим не менш, третє місце, відстаючи при цьому від срібного призера на тридцять (!) позицій» [11, с. 21].

Самоактуалізована особистість, за А. Маслоу, у своєму житті та діяльності спирається на принципи «справедливості, яка є для нього найвищою цінністю; він не може сказати вам, чому цінує справедливість, так само, як художник не скаже, чому цінує красу» [3, с. 188]. Принцип олімпізму та «Справедливої гри» у спорті є саме такими засадничими моментами функціонування цього інституту. Інститут великого спорту у постіндустріальні та постсоціалістичні часи неможливий без великих приватних грошей. З одного боку, бачимо, що держава більше не в змозі фінансувати вітчизняний спорт на світовому відповідному рівні, але, з іншого боку, у спорті формуються значні капітали. Відкриваючи нові спортивні клуби, центри, будинки вітчизняний бізнес демонструє і власні можливості, і власну потенцію на майбутній розвиток.

Активна соціальна політика відомих спортсменів стає наявною демонстрацією соціальної важливості спорту як соціальної над-інституції. У часи соціальних потрясінь та революцій, спортсмени не зупиняються перед гострою критикою державної бюрократії за її політики щодо фізичного виховання та спорту.

Спорт і гроші – найбільша і найважливіша проблема функціонування спорту як над-інституції. Бізнес вкладає гроші у спортивні організації, клуби, школи, коли бачить можливість заробити. Якщо ж ці спортивні колективи неуспішні, наприклад, футбольні клуби, то великі гроші не зацікавлені у них вкладатися. Спортсмени «високої якості» претендують на високі заробітні плати, але у державних клубах таке неможливо. Журналісти дорікають державі за те, що вона заважає бізнесу ефективно вкладатися у спортивні заходи, клуби, школи, допомагаючи цим розвиватися усій системі спортивних інституцій. Намагаючись регулювати маркетингові процеси у сфері спорту, державні чиновники обмежують зростання творчого потенціалу молодого покоління, креативність підприємців та спортивних менеджерів, згубно впливаючи на майбутнє цієї сфери.

Реалізація у сфері спорту комерційних проєктів, спортивних центрів, «будинків футболу», є демонстрацією фінансових та особистісних можливостей акторів спортивного процесу. На жаль, розкіш доступна далеко не всім, а є лише демонстрацією марнославства вищого класу. І хоча ніхто не заперечує важливості оновлення спортивної інфраструктури, реалізації інноваційних досягнень у спорті, та все ж таки ці процеси залишаються надмірно елітарними, а не загально суспільними.

Близькою до суто фінансової є проблема стосунків державних органів з впливовими бізнесменами, меценатами спорту, тренерами-підприємцями. Керівники спортивних організацій, визначаючи їхню політику, стратегію і тактику, не завжди беруть до уваги важливість захисту та збереження атмосфери змагальності в колективі.

Преса відображала надії суспільства на покращення ставлення держави до спорту за часів помаранчевої революції. Сподівання на будівництво нових спортивних комплексів, стадіонів, розширення фінансування майбутніх спортивних перемог, порушують актуальні питання негативного стану вітчизняних видів спорту.

Як у спокійно-застійні, так і у революційно-майданні часи суспільство звертає увагу на спортсменів, а влада намагається використати їх у власних цілях. Видатні спортсмени комунікують за допомогою мас-медіа з державною бюрократією стосовно жалюгідного стану вітчизняного спорту, занедбаність спортивного реманенту, недостатності фінансування спорту з боку держави.

Спортивна особистість стикається з амбівалентністю ставлення до себе у професійній сфері: етика спілкування та загальної комунікації демонструє протиставлення холодної відстороненості з елементами відвертого цинічного використання та глибокою повагою і взаєморозумінням між партнерами. Проблема адекватної і справедливої оплати участі спортсменів (футболістів, боксерів, гандболістів та ін.), маніпуляції клубного начальства з фінансами – це часто хворобливе і неприємне питання спортивного процесу у новітні часи. Ідентифікуючи себе як самодостатніх і самостійних особистостей, громадян вільної держави, що мають права, спортивні особистості борються за адекватну оцінку власних, незважаючи

на загрозу втратити членство у клубі. Спортивна особистість відчуває тиск на себе і наступ на власну гідність, формує систему морально-нормативних уявлень про етичний та справедливий спортивний процес. Емпіричний медіа-матеріал засвідчує усвідомлення спортивними особистостями неможливості миритися з неадекватними умовами тренування, приниженням і несправедливістю.

Спортивна особистість відчуває на собі як позитивні, так і негативні риси бізнесу та процесу комерціалізації спорту. Конкуренція клубів та організацій у боротьбі за більш вигідне використання таланту та можливостей спортсменів впливає на їхній моральний та психологічний стан. У життєвий простір спортсмена потрапляють руйнівні елементи моральної деструкції та комунікативної дестабілізації. Особистість спортсмена часом наражається на реальне та приховане приниження через зловживання під час підписання контракту. За таких умов зростає значення колективу, тієї малої соціальної групи, в оточенні якої перебуває життєсвіт спортсмена. На думку Г. Йонаса, людина «не може розвиватися, не ставши частиною спільної для людей дійсності», «полишена сама на себе, вона стає примарою», «у кожному аспекті людських стосунків має бути ще дещо інше, окрім відмежованого від усіх задоволення одне одним» [2, с. 318].

Отже, спорт як надінституція формує особливий комунікативний простір, в якому реалізуються та формуються морально-етичні норми, сугестивні запитам сучасного суспільства. Це підкреслює зв'язок етики соціально-комунікативних процесів у сфері спорту із загальносуспільними нормами, а також значення цього інституту та його еко-етична формотворча роль у суспільному житті, яку не можна переоцінити.

У спорті, як ніде інше, особистісний фактор постає на першому плані, саме у спортивному процесі відбувається особливе сприйняття індивідом моральних установ, творення самовідповідальності окремо взятої спортивної особистості, яка, втілюючись у соціопростір, створює основу для можливості самоактуалізації інших особистостей.

Етика комунікативного дискурсу у сфері спорту твориться шляхом поєднання індивідуальних етичних характеристик окремих спортсменів, зливаючи їх у єдиний потік особистих самоактуаліза-

цій на основі етики відповідальності. А спорт як надінституція створює нові форми та феномени спортивного життєсвіту, що впливають і поширюються на все суспільство, збагачуючи його глобальний Життєсвіт та формуючи горизонт цілей. Аксиологія майбутнього стає гарантією збереження та удосконалення системи, її структурної цілісності. Спортивний життєсвіт взаємодіє з життєсвітом універсальним, створюючи в єднанні органічні форми комунікаційного розвитку, нову цілісність, яка «є не що інше, як відкритість до грандіозних домагань, які налаштовують на смиренність незважаючи на небезпеки епох та всупереч зухвалості людської дії – це не утопічна, але аж ніяк не скромна мета відповідальності за майбутнє людей» [2, с. 341].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицька. Львів : Центр гуманітарних досліджень, 1999. 256 с.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. Київ : Ліра, 2001. 400 с.
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / пер. с англ. Москва : Смысл, 1999. 425 с.
4. Макинтайр А. После добродетели / пер. с англ. В. В. Целищева. Москва : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 384 с.
5. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Центр гуманітарних досліджень, 2000. 320 с.
6. Шарварок О. Аргументи з тотального футболу. *Літературна Україна*. 1989, 29 червня.
7. Довгаль С. Володя зробив себе сам. *Україна молода*. 2010. 7 грудня. С. 9.
8. Пільчевський Ю. Валерій Борзов: «За впливом на душу людини із спортом можуть бути порівняні лише релігія та культура». *Всеукраїнські відомості*. 1994, травень. С. 12.
9. Бітнер О. Олег Блохін повертається. *Урядовий кур'єр*. 1994, 2 липня. № 102. С. 12.
10. Корольов І. Сила команди – у психології. *Україна молода*. 2005, 27 червня.

11. Френкель М. Хоча очі горіли, ми знову пролетіли. *Столичні новини*, 2006, 24–30 жовтня. С. 21.

REFERECES

Arendt, G. (1999). *The position of man*. Zubrytska, M. (Trans.). Lviv: Center for Humanitarian Studies. 256 p. [In Ukrainian].

Jonas, G. (2001). *The principle of responsibility In search of ethics for technological civilization*. Kyiv: Lira. 400 p. [In Ukrainian].

Maslow, A. (1999). *New frontiers of human nature*. Moscow: Smysl. 425 p. [In Russian].

McIntyre, A. (2000). *After virtue: Business book*. 384 p. [In Russian].

Habermas, Y. (2000). *Structural transformations in the field of openness: a study of the category of civil society*. Onyshko, A. (Trans.). Lviv: Center for Humanitarian Research. 320 p. [In Ukrainian].

Sharvarok, O. (1989). Arguments on total football. In: *Literary Ukraine*. June 29. [In Ukrainian].

Dovgal, S. (2010). Volodya made himself. In: *Young Ukraine*, Tuesday, December 7. P. 9. [In Ukrainian].

Pilchevsky, Y. (1994). Valery Borzov: "In terms of impact on the human soul with sports can be compared only religion and culture". In: *All-Ukrainian Information*, May. P.12. [In Ukrainian].

Bittner, O. (1994). Oleg Blokhin returns. In: *Government Courier*, July 2, Vol. 102, 12. [In Ukrainian].

Korolyov, I. (2005). The strength of the team is in psychology. In: *Young Ukraine*. Thursday, June 27. [In Ukrainian].

Frenkel, M. (2006). Although the eyes were burning, we flew again. In: *Capital News*, October 24-30, 21 [In Ukrainian].

Yevhen Pinchuk

Doctor of Philosophical Sciences, Head of the Department of Social Sciences and Humanities, National University of Ukraine on Physical Education and

Sport; Kyiv, Ukraine; e-mail: Pinchuk205@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3540-318X>

Oksana Popova

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Associate Professor of Department of Social Sciences and Humanities, National University of Ukraine on Physical Education and Sport; Kyiv, Ukraine; e-mail: popovaob9@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0457-4883>

Ethics of responsibility and self-actualization in sports as a prerequisite for institutional development

Abstract

The processes of self-actualization of the individual in the field of physical education and sports, the formation of the principles of ethics of responsibility in the sports process, the primary and secondary social values in the field of physical culture and sports. It is noted that in the life of the athlete, during sports competitions there is a development of values and principles of Olympism and fair play and the process of shaping the ethics of new modern norms of communication. Emphasized that in sports, as nowhere else, the personal factor comes to the fore, it is in the sports process is a special perception of moral institutions, the creation of self-responsibility of individual sports personality, which, embodied in the social space, creates a basis for self-actualization of others. It is argued that the ethics of communicative discourse in sports is created by combining the individual ethical characteristics of individual athletes, merging them into a single stream of personal self-actualization based on the ethics of responsibility. And sport as a supra-institution creates new forms and phenomena of sports life that affect and spread to the whole society, enriching its global life and forming a new horizon of goals. Athletic personality experiences both positive and negative features of business and the process of commercialization of sports. The competition of clubs and organizations in the struggle for more profitable use of talent and opportunities of athletes affects their moral and psychological condition. The destructive elements of moral destruction and communicative destabilization enter the athlete's living space. The athlete's personality is sometimes exposed to real and hidden humiliation due to abuse during the signing of the contract. Under such conditions, the importance of the team grows, the small social group around which the life of the athlete takes place. The axiology of the future becomes a guarantee of preservation and improvement of the system, its structural integrity. Sports life interacts with the universal life, creating in unity organic forms of communication development, a new integrity, which leads

to open forms of social communication, contributing to the creation of new opportunities for self-development of the social system.

Keywords: *sports man, the life world of the athlete, ethics of responsibility, self-actualization of personality, sport as a super-institution, sports communication, creation of self-responsibility, ethics of sports space.*